

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นระบบนิเวศที่สำคัญต่อสิ่งมีชีวิต มีความหลากหลายทางชีวภาพและดำรงอยู่ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์กัน ตั้งแต่สิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ จนถึงระดับชีวมวล (Biomass) และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ระบบนิเวศจึงเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์สังเคราะห์แสงเองไม่ได้ดังนั้นมนุษย์จึงไม่อาจสร้างอาหารได้ด้วยตัวเอง มนุษย์จึงต้องหันมาอาศัยพืชพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ ที่สามารถสังเคราะห์แสงได้เองเพื่อสร้างอาหาร โดยการเก็บเกี่ยวทรัพยากรจากระบบนิเวศมาใช้ในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรัพยากรจากป่าไปใช้ประโยชน์ วิธีการเก็บเกี่ยวมีหลายแบบ บางวิธีทำให้ระบบนิเวศเสื่อมลง แต่บางวิธีนอกจากจะไม่ทำลายยังช่วยให้เกิดการกระจายพันธุ์ และเพิ่มพูนคุณค่าทางชีวภาพให้กับระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในระบบนิเวศจึงเป็นความสัมพันธ์สองทาง คือ ทั้งใช้หรือเอาออกไปจากระบบ และให้หรือเกื้อกูลให้ระบบสมบูรณ์ยิ่งขึ้น (เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, 2540) และปายังเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของมนุษย์ คือ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค และยังเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจที่ตอบสนองความต้องการให้มนุษย์สามารถมีชีวิตรที่สะดวกสบายเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นป่าไม้ยังมีอิทธิพลต่อการควบคุมสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ เช่น อุณหภูมิ ดิน น้ำ และอากาศ เป็นต้น ที่สำคัญป่าเป็นครูสอนให้มนุษย์เรียนรู้การเชื่อมโยงการใช้ประโยชน์จากป่าและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างคนกับป่า

ในอดีตสมัยที่ปายังคงมีความอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของคนไทยก็อาศัยหาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิกหักล้างถางพงทำมาหากินดำรงชีพอย่างผูกพันกับป่า ภาครัฐเองก็ได้ให้การสนับสนุนและรับรองสิทธิในที่ทำกินที่บุกเบิกนั้น ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนกับป่าดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพันและเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน กล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของคนไทยก็คือ ประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นชุมชนและเป็นพื้นที่ทำกินด้านเกษตรกรรม การดำรงชีวิตของประชาชนและชุมชนเหล่านี้ ได้มีการสั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในลักษณะที่คนกับธรรมชาติหรือป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกันและกัน (เสนห์ จามริก และคณะ, 2536) ทั้งหมดนี้ประกอบเป็นพื้นฐาน

ของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเห็นได้อย่างชัดเจนในอุดมการณ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อบางประการ ความเชื่อเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่าและเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจกันในชุมชนเพื่อปกป้องป่าของตน ชุมชนที่อาศัยอยู่กับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จึงล้วนอ่อนน้อมต่อมรดกต่อดิน น้ำ ป่า ภายใต้ความเชื่อที่ว่า ดิน คือ “แผ่นดินแม่” เปรียบเสมือนแม่พระธรณีผู้ให้กำเนิดชีวิตและชุมชน ป่า คือ “รก” แห่งชีวิตและวัฒนธรรมที่รวมสิ่งดีงามและความผูกพันต่อบรรพบุรุษ และความเชื่อที่ทำให้การสืบสานของชุมชนและการทำมาหากินอยู่รอดมาได้ชั่วลูกชั่วหลาน น้ำ คือ “สายธาร” แห่งชีวิตที่เชื่อมโยงชีวิตทุกชีวิตเข้าด้วยกันและอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งป่าและแม่พระธรณี อันเปรียบเสมือน “สายรก” ที่เชื่อมทุกชีวิตสู่ครรภ์ของมารดา (เอนก นาคะบุตร, 2536) ดังนั้น การมองป่าแยกออกจากคนจึงเป็นวิธีคิดและรูปแบบของอำนาจนิยมที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรม การขยายแหล่งอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว ทำให้เกิดความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่สูง เป็นผลให้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดลงในอัตราที่น่าวิตก ส่งผลกระทบทางลบเป็นลูกโซ่ต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อมของประเทศ นอกจากนี้ยังทำความเสียหายทั้งต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนไทยทั่วสารทิศ ดังเช่นกรณีปัญหาอุทกภัยที่เกิดขึ้นรุนแรงในอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก และอำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน กล่าวได้ว่าสถานการณ์ป่าไม้ของประเทศในปัจจุบันอยู่ในขั้นวิกฤต (สรรเสริญ ทองสมนึก, 2544)

ปัจจุบันทุกฝ่ายเริ่มยอมรับว่า การแยกป่ากับคนออกจากกันไม่สามารถแก้ปัญหาป่าไม้ได้ เพราะแท้จริงแล้วปัญหาป่าไม้ไม่ได้เป็นเพียงปัญหาทางวิชาการเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม ดังงานศึกษาวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณลุ่มน้ำแม่ปิง ตอนบน กรณีศึกษาอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ร้อยละ 93.3 สนับสนุนแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะของป่าไม้ชุมชนหรือป่าไม้สังคม เพราะชุมชนต้องการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และรักษาป่าไม้ของตนเองมากกว่าการถูกคนภายนอกมาตัดไม้และสัมปทาน โดยที่ชุมชนไม่มีสิทธิใด ๆ เลย (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2531) หลายฝ่ายจึงได้ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อให้ประชาชน ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดูแลป้องกันรักษาป่า พร้อมกับได้ผลประโยชน์จากผลผลิตของป่า บนฐานคิดที่ว่าคนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและยั่งยืน แต่กฎหมายฉบับนี้ก็ยังไม่ผ่านสภาผู้แทนราษฎร ขณะเดียวกันภาครัฐยังได้พยายามแก้ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าอีกหลายประการ เช่น โครงการปลูกป่า โครงการหมู่บ้านป่าไม้ โครงการปรับปรุงพื้นที่ลุ่มน้ำ โครงการสิทธิทำกิน โครงการ

ส่งเสริมสนับสนุนให้เกษตรกรและธุรกิจเอกชนปลูกป่า การจัดสรรที่ดินทำกินให้ประชาชนที่อพยพจากเขตป่าอนุรักษ์ การปฏิรูปที่ดินตามกฎหมายการปฏิรูปที่ดิน การออกหนังสือรับรองสิทธิทำกิน (ส.ท.ก.) ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และการออกหนังสือ สปก. 4-01 เป็นต้น (สุวิน สิทธิบุตร, 2542)

บ้านสหกรณ์ 4 ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับการจัดสรรพื้นที่ดินเพื่ออยู่อาศัยและทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน จากสหกรณ์การเกษตรสันกำแพง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 ที่ตั้งของหมู่บ้านมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน แปลงปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ (FPT 119) และที่ดินทำกินที่จัดสรรให้โดยสหกรณ์การเกษตรสันกำแพง รวมทั้งติดต่อกับบ้านสหกรณ์ 3 และบ้านสหกรณ์ 7 ผลการสำรวจพื้นที่และสอบถามข้อมูลเบื้องต้นของผู้ศึกษา ไม่พบว่าประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 เข้าไปบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน และแปลงปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ (FPT 119) เพิ่มใหม่ ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้นับเป็นมิติหนึ่งของการหยุดยั้งการบุกรุกทำลายป่าทางอ้อมในขั้นต้นที่ได้ผลดีและน่าพึงพอใจในระดับหนึ่ง ทั้งยังเป็นที่ต้องการและพึงปรารถนาอย่างของภาครัฐในอันที่จะพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งทรัพยากรป่าไม้ของชาติที่เหลือน้อยให้คงอยู่ เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนสืบต่อไป สอดคล้องกับงานศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทหน้าที่ขององค์กรประชาชนในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่าน พบว่า ทั้งเจ้าหน้าที่ ผู้นำชุมชน และประชาชนต่างมีความตระหนักในปัญหาความรุนแรงและความเสื่อมโทรมในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องต่างตระหนักถึงความบกพร่องในด้านโครงสร้างขององค์กรที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งการประสานงานและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมต่าง ๆ ในเรื่องการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้กลุ่มผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ต่างมีความเห็นว่า พวกเขาควรมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ (จักรพันธ์ วงศ์บุญธนาวาทย, 2541)

ยิ่งไปกว่านี้ ถ้าประชาชนและชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 มีความคิดที่ดีและสร้างสรรค์ในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออนแห่งนี้ด้วย จะยิ่งแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าอยู่หัวและพระราชินีของเรา ทั้งยังจะช่วยเพิ่มพูนทั้งมูลค่าและคุณค่าความหมายของป่าให้บังเกิดมีขึ้นในใจของคนไทยได้อย่างสมดุลงและยั่งยืนนาน เพราะแท้จริงแล้วป่าได้สนองตอบต่อการดำเนินชีวิตของคนและชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านนิเวศ ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในลักษณะต่างพึ่งพิงพึ่งพาอาศัยกันและกันมาโดยตลอด ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน กิ่งอำเภอ

แม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ ว่ามีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร ที่เป็นเช่นนั้นเป็นเพราะเหตุใด (หรือทำไมจึงเป็นเช่นนั้น) ประชาชนและชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 มีแนวความคิดในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮ่องสอน ในรูปแบบป่าชุมชนหรือไม่ อย่างไร โดยมุ่งศึกษาในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า ในลักษณะของความสัมพันธ์ในด้านการพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ระหว่างประชาชนในพื้นที่กับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮ่องสอนว่าประชาชนมีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวอย่างไรบ้าง ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรในพื้นที่ป่าไม้หรือไม่ และประชาชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ป่าไม้ในด้านใดบ้าง เช่น การใช้เป็นแหล่งอาหาร แหล่งทำกิน แหล่งน้ำ แหล่งสมุนไพร ฯลฯ รวมทั้งศึกษาถึงวิธีการในการดูแลรักษาของประชาชนที่มีต่อพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่ฮ่องสอนด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮ่องสอน ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 พื้นที่ในการศึกษา

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาคือ บ้านสหกรณ์ 4 ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากหมู่บ้านสหกรณ์ 4 เป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชนอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะทรัพยากรด้านป่าไม้ด้านแหล่งน้ำ ด้านที่ดิน ด้านแหล่งอาหาร แหล่งไม้เชื้อเพลิง และด้านสมุนไพรพื้นบ้าน และประชาชนในหมู่บ้านสหกรณ์ 4 ยังมีระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกัน โดยระบบเครือญาติ (การแต่งงาน, ครอบครัว, ชุมชน) และการเอื้อเฟื้ออุปถัมภ์บนความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้รับการอบรมบ่มเพาะมาจากหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ระบบอาวุโส การพึ่งพาช่วยเหลือกันในชุมชน รวมทั้งการช่วยเหลือส่งเสริมจากองค์กรหน่วยงานภาครัฐ ในท้องถิ่นบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮ่องสอนที่จำเป็นต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ รวมทั้งเป็นหมู่บ้านที่ผู้วิจัยมีความรู้จักคุ้นเคยกับประชาชนในพื้นที่เป็นอย่างดี ในฐานะเจ้าหน้าที่ประจำแปลงปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ (FPT 119) ทำให้ผู้วิจัยมีความ

สะดวกในการศึกษาวิจัยในแหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยมีความรู้เบื้องต้นแล้วในระดับหนึ่ง เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการต่อยอดในการที่จะศึกษาข้อมูลเชิงลึกของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 สืบต่อไป

1.3.2 ขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษา

1. บริบททั่วไปของชุมชน ได้แก่

- ประวัติการก่อตั้งของชุมชน
- อาณาเขตติดต่อ
- ลักษณะภูมิประเทศ
- ลักษณะภูมิอากาศ
- การคมนาคม
- เศรษฐกิจในชุมชน
- การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
- สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร
- ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อของชุมชน
- ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

2. ความสัมพันธ์ของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮอน ได้แก่

- 2.1 การใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน
- 2.2 การใช้ประโยชน์ด้านป่าไม้
- 2.3 การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำ
- 2.4 การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหาร
- 2.5 การใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพรพื้นบ้าน
- 2.6 ผลประโยชน์ทางอ้อมจากพื้นที่ป่าไม้

1.3.3 ขอบเขตด้านประชากร

ประชาชนในบ้านสหกรณ์ 4 ตำบลบ้านสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ฮอน จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 110 ครัวเรือน 413 คน ประกอบด้วย ชาย 207 คน หญิง 206 คน (ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านสหกรณ์ มีนาคม, 2547)

1.4 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

ประชาชน หมายถึง ประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน ตำบลแม่ออน กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน ทั้งในทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากดิน - น้ำ - ป่า เพื่อตอบสนองต่อระบบการผลิตและใช้เป็นแหล่งปัจจัย 4 ที่สำคัญในการดำรงชีวิต โดยเป็นการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เพื่อนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดภายใต้ทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัด พร้อม ๆ กับการร่วมกันรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน